

УДК 340.155.8

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.10>

КОНТИНЕНТАЛЬНИЙ ТИП ПРАВОВИХ СИСТЕМ: НАУКОВІ ІННОВАЦІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ РЕАЛІЙ

Настасяк І.Ю.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та філософії права
Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3963-1788>
e-mail: iryna.nastasiak@gmail.com

Луць Л.А.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та філософії права
Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8182-2449>
e-mail: Lutz.ludmyla@gmail.com

Настасяк І.Ю., Луць Л.А. Континентальний тип правових систем: наукові інновації дослідження в контексті сучасних реалій.

Зміна світопорядку під впливом глобалізаційних викликів зумовлює потребу у дослідженні правових явищ в контексті сучасних реалій. Це стосується, зокрема, і національних та міждержавних правових систем, особливо проведення їх ідентифікації та типологізації, з'ясування стану їх функціонування, тенденцій і перспектив розвитку. Важливою групою правових систем, що потребують такого дослідження, є правові системи континентального типу, які репрезентують різний стан та тенденції розвитку, зумовлені особливостями еволюції їх становлення, історичними та іншими чинниками. Метою статті є дослідження правових систем континентального типу за допомогою пізнавальних конструкцій «ідентифікаційний код правової системи» та «індикатор функціонування та розвитку правової системи». У процесі дослідження використовувалася соціологічна методологія, яка дозволила проаналізувати значну кількість офіційних документів та наукових джерел. Порівняльно-правова методологія уможливила виявлення подібних ознак правових систем континентального типу. Техніко-юридичний аналіз сприяв формуванню та застосуванню юридичних конструкцій, як-от: «ідентифікаційний код правової системи» й «індикатор функціонування і розвитку правової системи», а також застосуванню спеціальної юридичної термінології, зокрема і галузевої методології. Виділено три групи правових систем континентального типу: перша – правові системи, які використовують правову форму для ефективного функціонування та розвитку, еволюційного переходу до нової правової форми; друга – правові системи, які використовують правову форму для забезпечення стабільного функціонування і розвитку, а також покращення якості типових показників, показників допустимих відхилень; третя – правові системи, які використовують правову форму для інших цілей, здійснюють підміну мети правової системи і в яких формуються тенденції до втрати правової форми та існує загроза розвитку суспільства загалом. Виявлено, що всі правові системи, які були об'єктом дослідження належать до континентального типу та їм формально притаманні типові показники. Однак у першій групі деформації типових показників та показників допустимих відхилень не зафіксовані; у другій групі зафіксовані деякі деформації в показниках допустимих відхилень і певні тенденції (поки що не надто загрозливі) до регресивного стану; в третій групі зафіксовані деформації і типових показників, і показників допустимих відхилень (зокрема підміна цілей правової системи) та тенденції до регресивного стану, втрати правової форми.

Ключові слова: сучасні правові системи світу, континентальний тип правових систем, типологізація та ідентифікація правових систем, ідентифікаційний код правової системи, індикатор функціонування та розвитку правової системи.

Nastasiak I.Yu., Luts L.A. Continental type of legal systems: scientific innovations of research in the context of modern realities.

The change of the world order under the influence of globalization challenges determines the need for the study of legal phenomena in the context of modern realities. This applies, in particular, to national and interstate legal systems, especially their identification and typology, clarification of the state of their functioning, trends and prospects for development. An important group of legal systems that require such research are continental-type legal systems, which represent different states and development trends,

due to the peculiarities of the evolution of their formation, historical and other factors. The aim of the article is to study continental-type legal systems using the cognitive constructs «identification code of the legal system» and «indicator of the functioning and development of the legal system». In the process of research, sociological methodology was used, which allowed analyzing a significant number of official documents and scientific sources. Comparative law methodology made it possible to identify similar features of continental-type legal systems. Technical and legal analysis contributed to the formation and application of legal constructs, such as: «identification code of the legal system» and «indicator of the functioning and development of the legal system», as well as the application of special legal terminology, including industry methodology. Three groups of continental-type legal systems are distinguished: the first – legal systems that use the legal form for effective functioning and development, evolutionary transition to a new legal form; the second – legal systems that use the legal form to ensure stable functioning and development, as well as improving the quality of typical indicators, indicators of permissible deviations; the third – legal systems that use the legal form for other purposes, replace the purpose of the legal system and in which tendencies towards the loss of the legal form are formed and there is a threat to the development of society as a whole. It was found that all legal systems that were the object of the study belong to the continental type and are formally inherent in them typical indicators. However, in the first group, deformations of typical indicators and indicators of permissible deviations are not recorded; in the second group, some deformations in the indicators of permissible deviations and certain tendencies (not too threatening yet) towards a regressive state were recorded; in the third group, deformations of both typical indicators and indicators of permissible deviations (in particular, substitution of the goals of the legal system) and tendencies towards a regressive state, loss of legal form were recorded.

Key words: modern legal systems of the world, continental type of legal systems, typology and identification of legal systems, identification code of the legal system, indicator of the functioning and development of the legal system.

Постановка проблеми. Дослідження сучасних правових систем континентального типу є важливим з точки зору їх внутрішньої будови, яка забезпечує досягнення мети – правопорядку. Це реалізується завдяки виявленню особливостей їх інституційної, функційної та нормативної частин, які є юридичними критеріями типологізації сучасних правових систем світу. Втім за сучасних умов така характеристика не є достатньою, адже існує потреба виявлення стану функціонування та розвитку правових систем. Очікуваних результатів можна досягти завдяки таким пізнавальним конструкціям, як: «ідентифікаційний код правової системи» (сукупність найбільш загальних юридичних ознак, які визначають особливості інституційної, функційної та нормативної частин правової системи) та «індикатор функціонування і розвитку правової системи» (система показників стану її функціонування та розвитку). Для отримання якомога точніших результатів у процесі дослідження використовувалися і факультативні юридичні критерії – форма державного правління та устрою – зокрема щодо характеристики інституційної частини (кола суб'єктів та їх повноважень).

Це дозволило виокремити і схарактеризувати три групи правових систем в межах континентального типу. Перша група використовує правову форму для ефективного функціонування та розвитку, еволюційного переходу до нової правової форми; друга група використовує правову форму для забезпечення стабільності функціонування та посилення якості типових показників та показників допустимих відхилень і має тенденцію до зближення з першою групою; третя група використовує правову форму для інших цілей (підміна мети правової системи) і має тенденції до втрати правової форми та загрози розвитку суспільства загалом.

Мета статті – дослідити відповідні правові системи континентального типу з використанням таких пізнавальних конструкцій, як «ідентифікаційний код правової системи» та «індикатор функціонування та розвитку правової системи»; отримати результати, які б засвідчили сучасний стан їх функціонування та розвитку та дозволили сформулювати висновки про тенденції їхнього розвитку, а також перспективи майбутнього. Застосування таких наукових інновацій дає змогу досягти поставлених цілей, зокрема не лише ідентифікувати відповідну правову систему із континентальним типом завдяки ідентифікаційним ознакам (що використовуються як юридичний критерій типологізації), а й виявити деформації функціонування правових систем світу, тенденції та перспективи їх розвитку; встановити факти, коли правова форма використовується правовою системою з іншою метою і жодним чином не для досягнення правопорядку.

Стан опрацювання проблематики. Тривалий період у порівняльно-правовій літературі предметом дослідження та дискусій є загальні родові ознаки правової системи континентального типу, а також інших типів правових систем світу [1; 2; 3]. Сучасний стан світового правопорядку розглядав у своїх працях Х. Бехруз [4]; розвиток сучасних правових систем світу з огляду на еволюцію сучасних конституційних систем досліджував М. Савчин [5].

Варто зазначити, що наразі досить мало наукових розробок, у яких переосмислюються доктринальні положення щодо сучасних правових світу та їх типологізації з огляду на виклики сьогодення. Зокрема Л. Луць пропонує оновлений підхід до розуміння розвитку сучасних правових систем світу в контексті глобалізаційних викликів [6]. Відтак, важливими є також наукові розробки механізму гарантування принципу підтримання міжнародного миру і безпеки в сучасних реаліях [7].

Зважаючи на недостатність наукового опрацювання вибраної проблематики в контексті сучасних глобалізаційних викликів, стаття написана, здебільшого, на основі аналізу емпіричних джерел – юридичних актів відповідних правових систем, які є об'єктом дослідження.

Виклад основного матеріалу. Характеристику правових систем континентального типу доцільно здійснювати за вищезгаданими групами: правові системи зі сталим ідентифікаційним кодом; правові системи, ідентифікаційний код яких є усталеним з кінця ХХ століття; правові системи, ідентифікаційний код яких має суттєві деформації.

Перша група правових систем: Австрія, Німеччина, Франція, Італія, Іспанія, Португалія, Швейцарія, Бельгія, Нідерланди (три монархії – Бельгія, Іспанія, Нідерланди, інші – це парламентські та змішані республіки; Австрія, Бельгія, Швейцарія, Німеччина – федерації, інші – унітарні держави).

Основні принципи функціонування цих правових систем континентального типу зафіксовані у конституціях та інших джерелах права, але не завжди сформульовані прямо, тобто їх зміст може виводитися з інших положень конституцій чи конституційних законів. Це, насамперед, принципи забезпечення прав та свобод людини і громадянина; принцип правової, соціальної, демократичної держави; принцип розподілу влади. Такі принципи безпосередньо не зафіксовані, наприклад, у конституціях Бельгії, Нідерландів, а розкриваються через інші положення конституцій цих держав. Проголошені, натомість, додаткові принципи: справедливості та рівності (Іспанія); політичного плюралізму (Португалія, Іспанія); рівності перед законом (Франція). Варто наголосити, що означені та інші принципи визначають модель функціонування правової системи.

Детермінуючою для правової системи є інституційна частина – правотворчі правозастосовні та правотлумачні суб'єкти, які уповноважені на здійснення відповідних видів юридичної діяльності, створення юридичних актів. Важливим критерієм для виокремлення кола суб'єктів та визначення їх повноважень є принцип розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову, а також розподіл повноважень між органами держави та суб'єктами федерації (у державах з федеральним устроєм).

У всіх досліджуваних правових системах першої групи діють органи законодавчої влади, які уповноважені на прийняття законів. Наприклад, у Бельгії на федеральному рівні законодавча влада здійснюється Королем та Палатою представників (ст. 74 Конституції), а на рівні співтовариств – радами (Розділ II Конституції) [8]. В Австрії федеральна законодавча влада здійснюється парламентом, що складається з двох палат: Національної Ради (нижня палата) та Федеральної Ради (верхня палата), а законодавча влада земель – ландтатами (ст. 95 Конституції) [9]. У Конституції Німеччини зазначено, що законодавчі повноваження на федеральному рівні покладаються на Бундестаг, а через Бундесрат здійснюються законодавчі повноваження земель (статті 50–53) [10]. У ст. 48 Конституції Швейцарії йдеться про Союзні (Федеральні) збори – парламент, який складається з Національної ради та Ради кантонів, законодавчі повноваження яких теж визначені Конституцією [11]. Законодавчі повноваження в Іспанії здійснюють Генеральні Кортеси, що складаються з двох палат – Конгресу і Сенату (статті 66, 149 Конституції) [12]. Обидві палати парламенту Італії (Палата депутатів та Сенат Республіки) спільно здійснюють законодавчі повноваження (ст. 7 Конституції) [13]. У Нідерландах органом законодавчої влади є Генеральні штати (Палата представників і Сенат), але законодавчими повноваженнями наділений не лише парламент а й Король (ст. 82 Конституції) [14]. Відповідно до ст. 147 Конституції Португалії законодавчу владу здійснює однопалатний парламент – Асамблея Республіки, повноваження щодо цього закріплені у ст. 161 Конституції [15]. Законодавчим органом Франції є парламент, який складається з двох палат – Національних Зборів та Сенату і здійснює законодавчі повноваження згідно зі ст. 34 Конституції [16].

Варто наголосити, що учені вказують на тенденції останніх десятиліть до формування двопалатних парламентів і у федеративних, і в унітарних державах [17].

Низкою правотворчих повноважень наділені й органи виконавчої влади. Вони мають також правозастосовні повноваження, які здійснюють і судові органи. Наприклад, у статтях 106–114 Конституції Бельгії визначені повноваження Короля; ті що він здійснює спільно з федеральним урядом – у Главі 1 Розділу I; повноваження Федерального уряду – у Розділі III; повноваження складових частин Федерації – статті 127–131 [8]. Ст. 19 Конституції Австрії до органів виконавчої влади відносить Федерального президента, федеральних міністрів, державних секретарів та глав урядів земель, правозастосовні повноваження яких закріплені у відповідних статтях Конституції (10–14; 65; 69–78) [9]. Правозастосовні повноваження органів виконавчої влади закріплені і в Конституції Німеччини (Федерального президента – статті 54–61; Федерального уряду – ст. 62; урядів земель) [10]. Виконання законів відповідно

до ст. 181 Конституції Швейцарії здійснює Союзна (Федеральна) рада. Водночас кантони мають власні завдання, які виконують відповідні органи (статті 43–44 Конституції) [11]. Виконавчі та розпорядчі функції реалізує уряд Іспанії, а управління в муніципалітетах та провінціях здійснюється радами (статті 140–141 Конституції) [12]. Вищим органом виконавчої влади в Італії є уряд, який має широкі правозастосовні повноваження (статті 92–95 Конституції) [13]. У Нідерландах виконавчу владу здійснює Король та уряд, виконавчі органи провінцій (ст. 42; статті 128–134 Конституції) [14]. Повноваження уряду Португалії щодо правозастосування закріплені у ст. 197 Конституції [15], а в ст. 37 Конституції визначені правозастосовні повноваження уряду Франції [16].

У всіх досліджуваних правових системах цієї групи діють органи конституційного правосуддя. Наприклад, у Конституції Бельгії (ст. 141) визначені повноваження Конституційного суду, який перевіряє конституційність законів та інших нормативно-правових актів, а також контролює дотримання конституційних прав та свобод громадян, національних спільнот та меншин [8]. Відповідні повноваження виконує Конституційний суд Австрії, який функціонує на підставі Конституції [9], Закону «Про Конституційний суд» [18], Регламенту Суду [19] і здійснює контроль щодо конституційності законів та інших нормативно-правових актів, а правоінтерпретаційні повноваження здійснюються ним на підставі статей 6 та 7 Цивільного кодексу Австрії [20]. У Німеччині повноваженнями щодо здійснення конституційного правосуддя наділений Федеральний конституційний суд (ст. 93 Конституції) [10]; а у Швейцарії – Федеральний (Союзний) суд, який розглядає скарги про порушення конституційних прав, спори між владою Федерації та кантонів, між кантонами (ст. 190 Конституції) [11]. Згідно зі ст. 134 Конституції, Конституційний суд Італії розглядає спори про конституційність законів та інших нормативно-правових актів держави і регіонів; про конфлікти розподілу повноважень між гілками влади, між державою та регіонами, між регіонами; про звинувачення, висунуті проти Президента відповідно до Конституції [21]. До повноважень Конституційного суду Іспанії (Конституційного Трибуналу) належить вирішення справ щодо конституційності законів та інших нормативно-правових актів, які мають силу законів; прийняття рішення щодо захисту прав та свобод громадян; розмежування повноважень між державою і автономними співтовариствами, інші справи, передбачені Конституцією (ст. 161) [12] чи органічним законом [22]. У Франції повноваження щодо контролю за дотриманням Конституції покладені на Конституційну Раду, як і щодо контролю за правильністю обрання Президента Республіки, проведенням виборів і референдумів тощо (статті 56–60 Конституції) [16]. Варто зазначити, що система конституційного контролю в Нідерландах відсутня. Так, ст. 120 Конституції передбачає, що конституційність актів парламенту та договорів не підлягає судовому контролю [14]. Отже, органи конституційного правосуддя здійснюють свої повноваження з урахуванням особливостей правових систем.

У досліджуваних правових системах першої групи функціонує розвинена система судових органів, які наділені повноваженнями щодо здійснення правосуддя. Наприклад, у статтях 144–145 Конституції Бельгії зафіксовані повноваження судів, зокрема і Касаційного суду щодо розгляду цивільних та інших спорів [8]. Ст. 82 Конституції Австрії фіксує, що здійснення судочинства – це компетенція Федерації; лише адміністративні спори вирішуються і на федеральному рівні, і на рівні земель [9]. У Німеччині судова влада, згідно зі ст. 92 Конституції, здійснюється Федеральним Конституційним судом (перелік повноважень якого визначений у ст. 93), федеральними судами, судами земель [10]. Найвищим органом правосуддя у Швейцарії є Федеральний (Союзний) суд, а систему органів правосуддя утворюють федеральні суди та суди кантонів [11]. Судову систему Іспанії очолює Верховний суд, юрисдикція якого поширюється на всі справи в межах держави (ст. 123 Конституції) [12]. Судова система Італії складається із загальних судів з цивільних і кримінальних справ та спеціальних (адміністративна юстиція); систему загальної юрисдикції очолює Верховний касаційний суд, який забезпечує уподібнене застосування та тлумачення законів, уніфікацію судової практики та ін.; систему адміністративних судів очолює Державна Рада (ст. 103 Конституції) [13]. Згідно з Законом «Про судову організацію», у Нідерландах розрізняють дві судові системи: загальної та спеціальної юрисдикції; до судів загальної юрисдикції належать: Верховний суд, 4 апеляційні суди та 11 окружних; до спеціальної – військові та адміністративні [23]. Відповідно до ст. 209 Конституції Португалії судова система, крім Конституційного суду, включає: Верховний Суд та суди загальної юрисдикції I та II інстанції, Вищий адміністративний суд та інші адміністративні і фінансові суди, Рахункову Палату, а також можуть існувати морські суди, арбітражні суди та мирові суди; у статтях 210–214 Конституції визначена компетенція перелічених судів, а також військових судів, які можуть діяти виключно за умов режиму воєнного стану [15]. Судова система Франції має класичну дуалістичну модель, складається із загальних та адміністративних судів, які є незалежними й очолюються Касаційним судом Франції і Державною Радою; при поділі загальних й адміністративних судів по горизонталі вони утворюють три рівні [24, с. 202].

У конституціях та інших законах досліджуваних правових систем закріплені також правові статуси місцевих органів державної влади (або ж суб'єктів Федерації) та органів місцевого самоврядування.

Отже, структура, організація та повноваження уповноважених суб'єктів (правотворчих, правозастосовних та правотлумачних) визначені у конституціях, законах та інших офіційних документах (зокрема статутах та інших регламентарних актах), як визначена і процедура здійснення ними відповідних видів юридичної діяльності – правотворчої правозастосовної, правотлумачної.

Так, відповідно до ст. 36 Конституції Бельгії федеральну законодавчу діяльність здійснює Король разом з парламентом, а процедура її здійснення закріплена у статтях 74–83 Конституції. У громадах та регіонах законодавчу діяльність здійснюють парламенти цих суб'єктів (Гл. IV Конституції Бельгії). Правотворчими повноваженнями (підзаконна правотворчість) наділені уряд, інші органи виконавчої влади, проте основне їх призначення – правозастосовна діяльність, яку також здійснюють і судові органи. Ст. 84 Конституції Бельгії передбачає, що тлумачення законів здійснюється лише законами, а декретів – декретами. Ця діяльність регламентується процесуальними кодексами [8].

Питання законодавчої діяльності в Австрії врегульовані статтями 24–49^в Конституції [9], а також Федеральним законом про Регламент Національної Ради [25] та Регламентом Федеральної Ради [26]. Законодавчу владу на місцях здійснюють ландтаги на підставі конституцій (конституційних законів) земель, а також статей 95–100 Конституції Австрії [9]. Федеральний закон про судоустрій [27] встановлює основні процесуальні параметри здійснення судової діяльності в Австрії.

Основні параметри законодавчої процедури визначені у статтях 76–82 Конституції Німеччини [10]. Відповідно Основного закону (у межах визначених ним питань) здійснюється законотворча діяльність, яка конкретизована у федеральному законі та регламентах. Статті 83–91 Конституції визначають порядок діяльності федеральної адміністрації [10]. Порядок здійснення судової діяльності визначений у статтях 92–104 Конституції [10], Федеральному законі «Про судоустрій» [28], процесуальних кодексах та регламентах судів. Забезпечення однотипності судової практики здійснює Об'єднаний Сенат для вищих федеральних судів різної юрисдикції. Діяльність Федерального Конституційного суду регламентується Конституцією ФРН, Законом «Про Федеральний Конституційний суд» [29], Регламентом Федерального Конституційного суду [30].

Порядок здійснення законодавчої діяльності визначений, зокрема, статтями 148–166 Конституції Швейцарії [11], половина яких конкретизована у законах. Правотлумачна діяльність здійснюється у процесі судочинства з метою подолання прогалин, колізій та інших правових деформацій.

У статтях 66–91 Конституції Іспанії передбачені параметри законодавчої діяльності, а межі нормативно-договірної правотворчості (укладення міжнародних договорів) визначені статтями 93–94 Конституції [12]. Правозастосовна діяльність уряду регулюється ст. 97 Конституції [12]; діяльність місцевої адміністрації регулюється спеціальним законом [31]. Діяльність судових органів органічним законом «Про судову владу» [32]. Окрім цього, порядок судочинства визначається цивільним процесуальним та кримінальним процесуальним законодавством. Діяльність Конституційного Суду Іспанії регулюється органічним законом [22]. Функціонування органів управління автономних співтовариств регулюється статутами (ст. 147 Конституції) [12].

Організація та діяльність парламенту Італії визначається статтями 55–74 Конституції [13]. Процедура проходження законопроекту встановлена регламентами палат: Палати депутатів та Сенату Республіки [33, 34]. Правотворчу та правозастосовну діяльність здійснюють Президент, уряд, державна адміністрація (ст. 87; статті 92–96; статті 97–98 Конституції) [13]. Конституцією визначений обсяг та межі діяльності Конституційного Суду (статті 134–137) та інших судових органів (статті 101–113) [13]. Порядок діяльності Конституційного Суду визначається також його Регламентом [35].

У Нідерландах законодавча діяльність здійснюється відповідно до статей 52–72 Конституції спільно парламентом, Королем та урядом; виконавча діяльність здійснюється Королем, урядом, місцевими органами (статті 123–136); судова діяльність – судами (статті 112–122) [14]. Правотлумачну діяльність, відповідно до Закону «Про судову організацію», здійснює Верховний Суд, який повинен забезпечити однотипне тлумачення та застосування законів на всій території держави, а також забезпечувати розвиток права [23].

Законодавча та розпорядча діяльність парламенту Португалії (Асамблеї республіки) визначена у статтях 147–181 Конституції з чітким розмежуванням компетенцій, зокрема виокремленням абсолютної законодавчої (ст. 164), процедури законодавчої діяльності та форми актів, які є її результатами (ст. 166) [15]. Правозастосовна та правотворча діяльність уряду закріплена у статтях 182–201 Конституції, зокрема щодо прийняття декретів-законів (ст. 201); судова діяльність регулюється статтями 202–218 Конституції [15]. Діяльність Конституційного Суду регламентована статтями 221–224 Конституції [15] та Законом «Про Конституційний Трибунал» [36]. Правотлумачну діяльність здійснюють суди для з'ясування змісту джерел права у процесі правозастосування.

У Франції питання законодавчої діяльності визначені статтями 24–33 та статтями 39–51 Конституції [16], а процедура її здійснення – органічним законом та регламентами палат парламенту (Національних Зборів та Сенату [37, 38]. Діяльність Президента визначена статтями 5–19 Конституції [16]

а порядок її здійснення (як і здійснення діяльності уряду) – органічними законами. До регламентів палат доволі часто вносяться правки з метою підвищення ефективності парламентської роботи [39]. У статтях 72–75 Конституції визначені межі діяльності органів управління на місцях, а статті 56–63 закріплюють порядок діяльності Конституційної Ради. У статтях 64–66 Конституції регламентований порядок судової діяльності, а діяльність Високої палати правосуддя передбачена статтями 67–68 Конституції [16]. Порядок діяльності цих суб'єктів регулюється також органічними законами. Правотлумачну діяльність здійснюють суди, а також Державна Рада, яка уповноважена роз'яснювати закони та інші нормативно-правові акти.

Система юридичних актів, зокрема джерел права, є результатом аналізованих вище видів юридичної діяльності. Для досліджуваних правових систем першої групи найхарактернішими є нормативно-правові акти (закони та підзаконні нормативно-правові акти); нормативно-правові договори (міжнародні договори, колективні договори, адміністративні нормативні договори). Варто, однак, акцентувати на національних особливостях джерел права.

Наприклад, у системі джерел права Бельгії важливе місце займають: Конституція (консолідований акт) 1994 р.; кодекси: Кримінальний кодекс, Цивільний кодекс, Кримінальний процесуальний кодекс, Цивільний процесуальний кодекс, Трудовий кодекс; закони, зокрема: про працю, про договір найму, про колективний договір, про охорону праці, про захист тварин та ін.; консолідовані акти, як-от: виборчий, податковий, сільськогосподарський, лісовий тощо. Діють також королівські декрети, постанови та інші нормативно-правові акти. До системи джерел права належать і міжнародні договори, джерела права Європейського Союзу (установчі договори, директиви). Окрім перелічених правотворчих актів діють управлінські (правозастосовні) акти, а також акти офіційного тлумачення.

До системи джерел права Австрії входять нормативно-правові акти – Конституція, конституційні закони, закони (Федерації та земель); нормативно-правові договори (міжнародні та між Федерацією і землями); підзаконні нормативно-правові акти (акти органів управління); джерела права Європейського Союзу; в обмежених випадках – правові звичаї, рішення судів та Конституційного Суду доповнюють систему юридичних актів Бельгії.

До основних джерел права Німеччини відносяться: Федеральна Конституція, конституції земель, федеральні закони та закони земель; підзаконні нормативно-правові акти: постанови Федерального уряду, міністерств, урядів земель; статuti; міжнародні договори (федеральні міжнародні договори, міжнародні договори земель – у межах делегованих повноважень). У системі джерел права важливу роль відіграють кодекси – Кримінальний кодекс, Цивільний кодекс, Кримінальний процесуальний кодекс, Цивільний процесуальний кодекс, Господарський кодекс. Вагоме значення у системі юридичних актів, окрім джерел права, відіграють судові рішення та акти правотлумачення.

До системи джерел права Швейцарії відносяться: Союзна (Федеральна) Конституція; конституції кантонів; закони (Союзу та кантонів), зокрема кодекси: Кримінальний кодекс, Цивільний кодекс, Кримінальний процесуальний кодекс, Цивільний процесуальний кодекс; підзаконні нормативно-правові акти (постанови Союзу (Федерації), збірник постанов та розпоряджень уряду); нормативно-правові договори – міжнародні договори та договори між кантонами (ст. 48 Конституції) [11]. Можливе також застосування правового звичаю та правової доктрини (ст. 1 Цивільного кодексу) [40]. Система юридичних актів доповнюється правозастосовними та правотлумачними актами.

Відповідно до ст. 1 Цивільного кодексу Іспанії правова система ґрунтується на законах, принципах права, правових звичаях [41]. Згідно зі ст. 9 Конституції Іспанії ієрархія джерел права держави є такою: Конституція; міжнародні договори; закони (органічні та звичайні) [14]. Ієрархія підзаконних нормативно-правових актів визначається статусом органів виконавчої влади, які їх видали. Урядові декрети можуть мати юридичну силу законів, якщо ці повноваження делеговані урядові парламентом. До підзаконних нормативно-правових актів відносяться і декрети Короля, узгоджені з урядом. До системи джерел права Іспанії входять міжнародні договори, статuti та інші акти автономних співтовариств, правові акти органів місцевого самоврядування (статті 140–142 Конституції) [14]. Важливе місце у системі юридичних актів займають рішення Конституційного суду й інших судів (правозастосовні та правотлумачні).

Основними джерелами права Італії є: Конституція; закони (зокрема кодекси – Кримінальний кодекс, Цивільний кодекс, Кримінальний процесуальний кодекс, Цивільний процесуальний кодекс); закони-декрети уряду; підзаконні нормативно-правові акти (декрети уряду, Президента, органів виконавчої влади); міжнародні договори та колективні договори (ст. 39 Конституції); статuti регіонів (ст. 123 Конституції) [13]. Судові рішення та рішення Конституційного суду (правозастосовні та правотлумачні акти) доповнюють систему юридичних актів.

До основних джерел права Нідерландів відносяться: Конституція; закони; кодекси, які (відповідно до ст. 107 Конституції) регулюють питання кримінального та цивільного права, кримінального процесу, адміністративного права; підзаконні нормативно-правові акти, як-от: укази Короля, норматив-

но-правові акти рад, провінцій та муніципалітетів; міжнародні договори; загальні принципи права [14]. І хоча судові рішення займають визначне місце у системі правозастосовних та правотлумачних юридичних актів, судова практика є, передусім, засобом забезпечення уніфікації права (особливо практика Верховного Суду).

Систему джерел права Португалії формують: Конституція; конституційні закони; міжнародні договори; органічні та звичайні закони; декрети-закони; регіональні законодавчі декрети; декрети Президента; резолюції Асамблеї Республіки (парламенту); резолюції регіональних асамблей Азорських островів та Мадейри; регламенти Асамблеї Республіки; регламенти асамблей Азорських островів та Мадейри; декрети-закони й інші декрети уряду; декрети міністерств; регіональні законодавчі декрети. Значне місце у системі джерел права займають кодекси (Цивільний кодекс, Кримінальний кодекс, Торговельний кодекс, Цивільний процесуальний кодекс, Кримінальний процесуальний кодекс та інші). Важлива роль відводиться рішенням Конституційного суду та інших судів, що мають обов'язкову силу (правозастосовні і правотлумачні акти), які можуть бути факультативними джерелами. Складовою частиною системи джерел права Португалії є: міжнародні договори; норми та принципи міжнародного права (ст. 8 Конституції) [15]; діють у правовій системі Португалії і джерела права Європейського Союзу. Правовий звичай використовується міжнародним приватним правом та адміністративним правом; зустрічається у практиці і застосування правової доктрини.

У системі джерел права Франції центральне місце займають: Конституція; Декларація прав людини і громадянина 1789 р. та Преамбула до Конституції 1946 р. (складові частини Конституції); конституційні, органічні, звичайні закони; кодекси (Цивільний кодекс, Кримінальний кодекс, Цивільний процесуальний кодекс, Кримінальний процесуальний кодекс, Податковий кодекс, Торговий кодекс та інші). Діють підзаконні нормативно-правові акти, як-от: декрети Президента та Прем'єр-міністра, ордонанси та декрети уряду, міністерські розпорядження, адміністративні рішення центральних органів влади. Важливе місце в системі джерел права займають міжнародні договори, які мають пріоритет перед внутрішньодержавними законами; функціонує право Європейського Союзу. До системи юридичних актів відносяться: рішення судів, рішення Конституційної Ради (правозастосовні та правотлумачні акти).

Взаємодія національного та міжнародного права в аналізованих правових системах має і закономірності, і особливості.

У Бельгії договори укладаються і денонсуються Королем (статті 167–169 Конституції), а ст. 34 Конституції передбачає можливість передання повноважень установам міжнародного публічного права [8]. Певні повноваження міжнародним організаціям можуть передаватися і за ст. 9 Конституції Австрії, а складовою частиною федерального права визнаються загальновизнані норми міжнародного права [9]. На підставі Розділу II, підрозділу В Конституції Німеччини формуються відносини з Європейським Союзом; складовою частиною федерального права є загальновизнані норми міжнародного права (с. 25 Конституції), а ст. 24 визначає порядок передання суверенних прав міжнародним установам та діяльність Міжнародного арбітражу [10]. У п. 4 ст. 5 Конституції Швейцарії зафіксовано що Союз і кантони дотримуються міжнародного права, а зобов'язання за міжнародним правом не можуть бути порушені [11]. Складовою частиною внутрішньодержавної системи джерел права Італії є міжнародні договори (порядок внесення змін до яких визначені у договорах чи загальновизнаних нормах міжнародного права). Правова система Італії узгоджується із загальновизнаними нормами міжнародного права а ст. 11 Конституції передбачає обмеження суверенних прав в інтересах міжнародного правопорядку [13]. Про передання законодавчих, виконавчих, судових повноважень міжнародним організаціям за міжнародними договорами йдеться у ст. 90 Конституції Нідерландів. Якщо це сприяє міжнародному правопорядку, міжнародні договори та акти міжнародних організацій застосовуються у національній правовій системі, а закони, які їм суперечать, не повинні застосовуватися (ст. 94. Конституції) [14]. Невід'ємною частиною португальського права є норми та принципи законів та звичаїв міжнародного права (ст. 8 Конституції); міжнародний договір є обов'язковим джерелом права у Португалії; пряму дію мають ратифіковані акти міжнародних організацій зокрема джерела права ЄС [15]. Вищу юридичну силу стосовно національного законодавства мають ратифіковані міжнародні договори відповідно до ст. 55 Конституції Франції, також визначено порядок передання повноважень інститутам Європейського Союзу у межах установчих договорів ЄС та передання на розгляд парламенту Франції актів Європейського Союзу [16].

Аналіз першої групи досліджуваних правових систем завдяки ідентифікаційному коду дало змогу констатувати, що їх однозначно слід віднести до континентального типу, а застосування індикатора функціонування та розвитку цих правових систем уможливило зробити висновок про типові показники, допустимі відхилення та тенденції розвитку.

Типові показники відповідають пізнавальній конструкції, аналізовані правові системи утворилися та функціонують на підставі конституцій і законів, які фіксують їхні завдання та принципи; визначений статус відповідних суб'єктів, зокрема органів держави, наділених правотворчими, правозастосовними,

правотлумачними повноваженнями; процедура діяльності цих суб'єктів та вимоги до юридичних актів закріплені у законах, регламентарних актах та інших офіційних документах. Необхідно зауважити що формальні типові показники відповідають реальній юридичній практиці (отже вони загалом співпадають), а відтак використовувані правові засоби дозволяють досягти мети функціонування правової системи – правопорядку.

Значущим для цієї групи правових систем є і те, що показники допустимих відхилень, зазвичай, спрямовані на досягнення мети функціонування правової системи: використовуються засоби правової уніфікації для збалансування національної правової системи з міждержавними правовими системами – погодження національної системи джерел права з міжнародними правовими стандартами (і універсальними, і регіональними); використовуються засоби подолання деформацій (прогалін, колізій тощо) завдяки правовій аналогії, коригуючій законодавчій діяльності, уніфікації судової (правозастосовної та правотлумачної) практики; здійснюється врегулювання співвідношення між федеральним правом та правом суб'єктів Федерації тощо.

Коригуюча законодавча діяльність використовується практично у всіх досліджуваних вище правових системах континентального типу. Про це свідчать, зокрема: ст. 192 Конституції Швейцарії [11]; статті 166–169 Конституції Іспанії [12]; статті 138–139 Конституції Італії [13]; статті 137–142 Конституції Нідерландів [14]; статті 277–283 Конституції Португалії [15]; ст. 54 Конституції Франції [16].

Можливі розбіжності врегульовуються завдяки передбаченим у конституціях засобам, як-от: визнання пріоритету федерального права (ст. 31 Конституції Німеччини) [10]; пріоритет федерального законодавства щодо законодавства земель (ст. 42 Конституції Швейцарії) та визнання пріоритету права Союзу перед правом кантонів [11]; пріоритет законів Португалії щодо законів регіонів (ст. 112 Конституції Португалії) [15].

У Конституції Португалії, наприклад, закріплена ціла низка засобів забезпечення балансу в правовій системі (у межах допустимих відхилень): у регламентарних актах мають бути чітко зазначені закони, на конкретизацію яких спрямований регламентарний акт; усунення Конституційним судом суперечностей щодо застосування однієї і тієї ж норми; припинення дії неконституційних законів; розв'язання судами колізій завдяки правотлумаченню тощо [15].

Відтак, деформації у правових системах долаються у межах допустимих показників, які унеможливають настання регресу, а відтак показники регресивного стану фактично не фіксуються.

Важливо, що для всіх правових систем цієї групи характерними є правові положення, в яких визначається їхня взаємодія з міждержавними правовими системами. Зазвичай, це визнання міжнародного права чи міжнародного договору складовими частинами національного правопорядку (зокрема системи джерел права) або ж визнання їх пріоритету щодо національних джерел права. Наприклад, визнання Францією пріоритету міжнародного договору, а також верховенства права ЄС; визнання норм міжнародного права складовою частиною федерального права Німеччини, здатність міжнародного договору породжувати права та обов'язки громадян Німеччини; узгодження законодавства Італії з загальновизнаними нормами міжнародного права; визнання норм та принципів міжнародного права складовою частиною португальського права, безпосередня дія норм міжнародних організацій у Португалії; передання суверенних повноважень Німеччини міжнародним установам; передання повноважень міжнародним організаціям (Іспанія, Австрія, Нідерланди); передання повноважень, зокрема Європейському Союзу, (ст. 23 Конституції Німеччини [10], стаття 88¹ та 88² Конституції Франції [16]).

Ці положення є свідченням використання нових показників взаємодії між національними правовими системами та міждержавними правовими системами (появи нових принципів взаємодії), а це вже стійкі показники прогресивного стану, які можуть бути маркером, тенденцією змін чи зародження нової моделі правової системи.

Друга група правових систем: Республіка Болгарія (далі – Болгарія); Республіка Польща (далі – Польща); Чеська Республіка (далі – Чехія); Угорщина; Республіка Хорватія (далі – Чехія); Румунія; Республіка Молдова (далі – Молдова); Україна. Болгарія, Молдова, Угорщина, Чехія – парламентські республіки; Польща, Румунія, Хорватія, Україна – змішані республіки; усі мають унітарний державний устрій. Принципи демократичної, правової, соціальної держави; верховенства права; захисту прав та свобод людини та інші принципи зафіксовані безпосередньо у конституціях та законах. Оскільки конституції в цих правових системах приймалися у 90-х роках ХХ ст., фіксація зазначених вище положень була обов'язковою демонстрацією намірів щодо трансформації.

Законодавчі повноваження у цій групі правових систем покладаються конституціями держав на парламенти: Народні збори Болгарії (ст. 84 Конституції) [42]; Парламентська Рада – парламент Чехії – складається з Палати депутатів і Сенату (статті 40–53 Конституції) [43]; Національна Асамблея Угорщини (ст. 1 Конституції) [44]; Національні Збори Польщі, які складаються з двох палат: Сейму та Сенату (статті 119–121 Конституції) [45]; парламент Румунії складається з двох палат: Палати депута-

тів і Сенату (статті 67 та 73 Конституції) [46]; Хорватський сабор (ст. 81 Конституції) [47]; парламент Молдови (ст. 66 Конституції) [48]; Верховна Рада України (ст. 85 Конституції) [49].

У конституціях аналізованих держав визначені і повноваження (здебільшого правозастосовні) вищих органів виконавчої влади. Відповідно до ст. 105 Конституції Болгарії уряд (Рада міністрів) наділений повноваженнями виконавчої влади [42]; ст. 78 Конституції Чехії передбачає, що вищим органом виконавчої влади є уряд [43]; згідно зі ст. 16 Конституції Угорщини вищим органом державного управління є уряд [44]; зовнішні та внутрішню політику Польщі здійснює уряд (Рада міністрів), що забезпечує виконання законів та виконує інші повноваження (ст. 144) [45]; уряд Румунії здійснює загальне керівництво публічною адміністрацією (ст. 102 Конституції), вирішує питання зовнішньої та внутрішньої політики [46]; виконавча влада у Хорватії здійснюється урядом (ст. 107 Конституції) [47]; загальне керівництво в публічному управлінні здійснює і уряд Молдови (ст. 96 Конституції) [48]; вищим органом у системі органів виконавчої влади України згідно зі ст. 113 Конституції є уряд – Кабінет Міністрів України [49].

Проаналізовані правові системи мають сформований апарат центральних та місцевих органів виконавчої влади. У Болгарії Рада міністрів призначає обласних управляючих, функціонують обласні адміністрації; уряд Чехії формує систему центральних органів влади (міністерств); управлінські функції в Угорщині також здійснюють міністерства та інші центральні органи державної виконавчої влади (ст. 16 Конституції) [44]; керівництво центральними адміністративними органами здійснює уряд Польщі (ст. 144 Конституції) [45]; уряд Румунії керує публічною адміністрацією (ст. 102 Конституції), яка у адміністративно-територіальних одиницях здійснює свої повноваження у межах автономії та децентралізації публічних послуг (ст. 120 Конституції) [46]; у Хорватії уряд скеровує та контролює роботу органів державної влади (ст. 113 Конституції) [47]; публічне управління у Молдові контролює уряд (ст. 96 Конституції), який формує систему органів виконавчої влади (ст. 107 Конституції), що забезпечує провадження політики уряду (насамперед міністерства) [48]; в Україні уряд формує систему центральних органів виконавчої влади (ст. 116 Конституції), а в областях, районах, в містах Києві та Севастополі (ст. 118 Конституції) виконавчу владу здійснюють місцеві державні адміністрації [49].

У проаналізованих правових системах глава держави – президент, який зазвичай представляє державу у міжнародних відносинах; укладає міжнародні договори; є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності та безпеки тощо (статті 92–98 Конституції Болгарії [42]; статті 62 та 63 Конституції Чехії [43]; ст. 9 Конституції Угорщини [44]; статті 126, 133, 134 Конституції Польщі [45]; статті 80, 85, 87, 89–94 Конституції Румунії [46]; статті 94 та 98 Конституції Хорватії [47]; ст. 77, статті 86–88, ст. 98 Конституції Молдови [48]; статті 102–112 Конституції України [49].

Варто зазначити, що доволі часто на президентів покладаються завдання щодо забезпечення засобів стримувань та противаг між органами законодавчої, виконавчої, судової влади. Попри те, що у кожній правовій системі спостерігаються національні особливості, загальна конструкція є уподібненою.

Слід звернути увагу на правотворчу і правозастосовну діяльність органів місцевого самоврядування, яким держави передали частину публічних повноважень для самостійного вирішення місцевих питань у контексті децентралізації: статті 129а та 129 Конституції Хорватії [47]; статті 121, 122 Конституції Румунії [46]; ст. 169 Конституції Польщі [45]; ст. 32 Конституції Угорщини [44]; статті 92–105 Конституції Чехії [43] та ін.

У всіх досліджуваних правових системах другої групи функціонують органи конституційного правосуддя. Зазвичай їх повноваження визначають закони щодо конституційного правосуддя. І хоча ці повноваження у різних правових системах мають певні особливості, здебільшого зазначені органи вирішують питання відповідності законів та інших нормативно-правових актів конституції, здійснюють офіційне тлумачення конституції тощо. Тобто загальна конструкція для континентального права є уподібненою.

У кожній з правових систем другої групи сформована система судових органів: Верховний суд Хорватії, муніципальні та окружні суди, спеціалізовані суди (господарські, адміністративні) – Закон «Про суди» [50]; Високий Суд касації та юстиції, апеляційні суди, суди округів та м. Бухарест, спеціалізовані суди та військові суди (Закон «Про судоустрій» Румунії) [51]; Верховний Суд, загальні суди, адміністративні та військові суди (ст. 175 Конституції Польщі) [45].; Курія (з 01.01.2012 р. відповідно до нової Конституції Угорщини Верховний Суд перейменовано на Курію); апеляційні суди; суд столиці; обласні суди; місцеві суди та суди з розгляду трудових конфліктів (§ 45 Конституції) [44]; Верховний суд, Вищий адміністративний суд вищі суди, обласні суди і районні суди (ст. 91 Конституції Чехії) [43]; Верховний касаційний суд, Верховний адміністративний суд, апеляційні, окружні, військові та районні суди (ст. 119 Конституції Болгарії) [44]; Верховний суд, апеляційні та місцеві суди (ст. 17 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» [52].

Відтак фіксується принцип інстанційності судочинства та гарантується не менше двох інстанцій при розгляді справ у суді [53]. Враховуючи національні особливості, слід звернути увагу на типову

конструкцію системи органів, які здійснюють правосуддя (правозастосовних суб'єктів) у континентальному типі правових систем.

Повноваження та структурна організація проаналізованих вище органів держави та інших суб'єктів визначено законами (насамперед конституціями), як і процедура здійснення ними відповідних видів юридичної діяльності, що, зазвичай, розмежована на правотворчу, правозастосовну та правотлумачну.

Наприклад, у Болгарії законотворча діяльність здійснюється парламентом (статті 62–91 Конституції); правотворча та правозастосовна діяльність – Президентом (статті 92–104 Конституції), урядом (статті 111–115 Конституції), місцевими адміністраціями та органами місцевого самоврядування (статті 135–146 Конституції); діяльність Конституційного суду (правозастосовна та правотлумачна) врегульована статтями 147–152 Конституції; основи судової (правозастосовної) діяльності закріплені у статтях 117–125 Конституції [42]. Окрім цього, порядок організації діяльності та процедура, зазвичай, закріплені у законах про судову владу, судоустрій тощо, а також регламентах, спеціальних законах та інших юридичних документах.

Наведена вище конструкція є типовою (з урахуванням національних особливостей) для всіх правових систем цієї групи.

Законодавчу діяльність парламентів регламентують: статті 15–33 Конституції Чехії [43]; ст. 6 Конституції Угорщини [44]; статті 95–124 Конституції Польщі [45]; статті 61–79 Конституції Румунії [46]; статті 71–93 Конституції Хорватії [47]; статті 60–76 Конституції Молдови [48]; статті 75–101 Конституції України [49]. Правотворча та правозастосовна діяльність президентів визначається: статтями 54–66 Конституції Чехії [43]; статтями 126–146 Конституції Польщі [45]; статтями 80–101 Конституції Румунії [46]; статтями 94–106 Конституції Хорватії [47]; статтями 77–90 Конституції Молдови [48]; статтями 102–112 Конституції України [49]. Порядок діяльності визначається регламентами парламентів, законами, статутами.

На законодавчому рівні закріплені положення про правотворчу та правозастосовну діяльність урядів, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування (в конституціях, інших законах та регламентарних актах). Нормативно закріплений і порядок правозастосовної та правотлумачної діяльності органів конституційного правосуддя та судових органів, а також параметри їх правозастосовної і правотлумачної діяльності. У законах та регламентарних актах зафіксований і порядок здійснення нормативно-договірної правотворчості щодо укладення міжнародних та колективних договорів. Наприклад Закон України «Про міжнародні договори України» [54], Кодекс законів про працю України [55] та Закон України «Про колективні договори та угоди» [56] передбачають порядок укладення нормативно-правових договорів України (міжнародних договорів та колективних договорів). Подібні порядки закріплені у законодавствах усіх вищезгаданих правових систем.

Результатами аналізованих вище видів юридичної діяльності є система юридичних актів (зокрема джерел права). Для правових систем другої групи досліджуваних правових систем континентального типу характерними є нормативно-правові акти (закони та підзаконні нормативно-правові акти); нормативно-правові договори (міжнародні договори та колективні договори).

Варто зауважити, що спостерігаються певні особливості національних систем джерел права. Наприклад, до системи джерел права Чеської Республіки відносяться: Конституція; Хартія основних прав та свобод; конституційні закони; звичайні закони; рішення Президента Республіки; постанови (розпорядження) Уряду; нормативно-правові акти міністерств, інших адміністративних органів, органів територіального самоврядування, а також міжнародні договори, колективні договори, джерела права Європейського Союзу.

Систему джерел права Болгарії утворюють: нормативно-правові акти (закони та підзаконні нормативно-правові акти); міжнародні та колективні договори. Закон «Про нормативно-правові акти» визначає їхню ієрархію: Конституція, закони та постанови Народних Зборів; постанови, розпорядження, рішення Ради Міністрів; правила, розпорядження, інструкції, накази міністерств; акти органів місцевої адміністрації та місцевого самоврядування, а також належним чином ратифіковані міжнародні договори [57]. Важливим джерелом права є кодекси, як і у будь-якій з проаналізованих правових систем. Судові рішення є актами застосування права або актами тлумачення права. Санкціоноване і застосування правових звичаїв, загальних принципів права, іноді актів органів конституційного правосуддя.

До типових джерел права Угорщини (нормативно-правових актів та нормативно-правових договорів) відносяться також джерела міжнародного права, зокрема юридичні документи Європейського Союзу (Лісабонська угода, міжнародні договори, регламенти, директиви, рішення), які є складовою частиною правової системи.

Систему джерел права Польщі, Румунії, Хорватії, Молдови, України формують нормативно-правові акти та нормативно-правові договори; інколи для врегулювання суспільних відносин застосовується правовий звичай.

Важливим для характеристики другої групи досліджуваних правових систем континентального права є визначення принципів взаємодії між національним та міжнародним правом. Зазвичай, у конституціях цих правових систем зафіксований принцип визнання ратифікованих парламентом міжнародних договорів складовою частиною національної системи джерел права (ст. 5 Конституції Болгарії [42]; ст. 10 Конституції Чехії [43]; ст. 91 Конституції Польщі [45]; ст. 11 Конституції Румунії [46]; ст. 134 Конституції Хорватії [47]; ст. 9 Конституції України [49]). Цей принцип передбачає, що у разі виникнення колізії між національним законодавством та міжнародними договорами пріоритет визнається за міжнародними договорами.

Конституція Угорщини передбачає пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права, які є складовою частиною правової системи Угорщини [44]. Формує відносини на основі загальновизнаних норм та принципів міжнародного права і Молдова – пріоритет у вирішенні колізій надається нормам міжнародного права [48].

Варто звернути увагу на співвідношення національних джерел права з джерелами права Європейського Союзу, оскільки більшість правових систем цієї групи є державами учасницями ЄС, у якому діє принцип верховенства права ЄС (навіть якщо у національних джерелах права не зафіксований цей принцип – джерела права ЄС матимуть пріоритет щодо національних джерел права).

Аналіз другої групи досліджуваних правових систем завдяки зазначеному ідентифікаційному коду дає змогу констатувати, що вони належать до континентального типу, а виокремлення індикатора їх функціонування та розвитку дозволяє виявити типові показники, показники допустимих відхилень, тенденції розвитку.

Типові (формальні) показники, загалом, відповідають пізнавальній конструкції: правові системи утворюються та функціонують на підставі Конституції; зафіксовано мету, завдання, принципи функціонування правової системи; визначено статус відповідних суб'єктів та їх правотворчі, правозастосовні, правотлумачні повноваженнями; межі та процедура діяльності цих суб'єктів закріплено у законах, регламентарних актах, інших офіційних документах, як і вимоги до результатів цієї діяльності – правотворчих, правозастосовних, правотлумачних актів.

З-поміж показників допустимих відхилень слід акцентувати на використанні коригуючої діяльності, засобів подолання деформацій (зокрема правової аналогії); спостерігається використання засобів правової уніфікації, зокрема щодо погодження національних джерел права з універсальними чи регіональними міжнародними стандартами. Це важливо для досліджуваної групи правових систем, яка удосконалює ідентифікаційні ознаки та стабілізує типові показники в контексті сучасних вимог.

Варто наголосити, що показники прогресивного стану фіксуються лише частково стосовно застосування нових правових засобів.

Утім наявні деякі показники регресивного стану, зокрема щодо розбіжностей між формальними показниками та реальним забезпеченням досягнення мети. Відтак при застосуванні правових засобів не завжди досягається мета правової системи – правопорядок. Також спостерігається порушення взаємодії між національними та міждержавними правовими системами, зокрема стосовно дотримання деякими національними правовими системами принципів міжнародного права (універсального та регіонального).

Наприклад, суттєві порушення спостерігаються у правовій системі Угорщини. Зокрема діяльність прем'єр-міністра Угорщини щодо реалізації принципу співробітництва з усіма народами світу для встановлення миру та безпеки, що є одним із принципів, які має забезпечувати ця посадова особа відповідно до ст. 18 Конституції Угорщини [44]. На жаль, Прем'єр-міністр Угорщини відсторонюється від вирішення цих питань у контексті агресії Росії проти України, а також підтримує тісні зв'язки з державою-агресором (інколи всупереч санкціям міжнародних співтовариств), створює перешкоди у наданні Європейським Союзом допомоги Україні для завершення війни проти агресора. Водночас порушуються і принципи універсального міжнародного права, зокрема якщо проаналізувати голосування Угорщини в інституціях Організації Об'єднаних Націй. Чинний Прем'єр-міністр Угорщини робить офіційні заяви, які підривають авторитет міжнародного права, а інколи вчиняє діяльність, яка виходить за межі його повноважень у Європейському Союзі (як-от поїздки до держави-агресора під час головування в Європейському Союзі).

Також варто наголосити, що спостерігається використання Угорщиною правової форми міждержавних правових систем для забезпечення власних цілей всупереч основним принципам та меті – досягнення міжнародного правопорядку. Це може свідчити про тенденції до ймовірної втрати правової форми правовою системою Угорщини, а також про створення умов для втрати правової форми європейською міждержавною правовою системою чи загрози універсальній правовій системі Організації Об'єднаних Націй.

До третьої групи правових систем, які досліджуються у межах цієї наукової статті, належать Республіка Білорусь (далі – Білорусь) та Російська Федерація (далі – Росія), характеристика яких потребує переосмислення в контексті реалій сьогодення.

Аналіз змісту Конституції Білорусі, зокрема її Преамбули дає змогу виявити систему цінностей, які були покладені в основу формування незалежної держави: визнання загальнолюдських цінностей, прав та свобод людини і громадянина, правової держави, миру, незалежності Республіки Білорусь та ін. У ст. 1 Конституції визначені принципи правової, демократичної, соціальної держави; законності і правопорядку; визнання вищою цінністю людини (ст. 2); верховенство права (ст. 7); розподіл влади на законодавчу, виконавчу, судову (ст. 6) та ін. [58].

Утім значна частина тексту Конституції Білорусь 1994 р. доповнена та змінена, і в сучасному варіанті глава держави – Президент Республіки Білорусь (ст. 79), доволі широкі повноваження якого зафіксовані у ст. 84 Конституції [58]. До Конституції була додана ст. 88¹, яка передбачає процедуру здійснення влади у разі неможливості виконання обов'язків, пов'язаних з насильницькими діями. Викликає подив ч. 3 ст. 82 Конституції, згідно з якою Президент, який припинив повноваження, не може бути притягнений до відповідальності за дії, які він здійснював у зв'язку з виконанням повноважень; а усунення з поста Президента здійснюється (відповідно до нової редакції ст. 88 Конституції) Всебілоруськими народними зборами (Глава 3¹ Про Всебілоруські народні збори додана до Конституції додатково), і лише у разі скоєння злочину – Верховним Судом. До складу Всебілоруських національних зборів входить і экс-президент [58].

Законодавчим органом у Білорусі є двопалатний парламент – Національні Збори Республіки Білорусь. Його повноваження та процедура діяльності закріплені у статтях 90–105 Конституції. У статтях 106–108 Конституції зафіксовані повноваження уряду (Ради Міністрів Республіки Білорусь) – центрального органу державного управління, який підконтрольний Президенту, відповідальний перед парламентом. Уряд керує республіканськими органами державного управління, системою місцевих виконавчих та розпорядчих органів; забезпечує виконання Конституції, рішень Всебілоруських національних зборів, законів, актів президента тощо [58].

Глава 6 Конституції (статті 109–116¹) містить положення про судову систему, яка здійснює правосуддя відповідно до Конституції (ст. 112). Але до згадуваної глави додана стаття 112¹, згідно з якою очолює систему Верховний Суд, Голову заступників Голови та судді якого обирають Всебілоруські Національні Збори; його постанови є обов'язковими для всіх учасників суспільних відносин (ст. 115). Всебілоруські національні збори обирають також Голову, заступника Голови, суддів Конституційного Суду (ст. 116). Конституційний Суд вирішує питання про конституційність нормативно-правових актів органів державної влади, їх тлумачення, порушення Конституції Президентом тощо. Висновки та рішення Конституційного Суду є остаточними [58].

У статтях 117–124 Конституції висвітлюється питання місцевого управління та самоврядування, яке здійснюється через місцеві ради депутатів, виконавчі і розпорядчі органи, органи територіальної громадського самоврядування, місцевий референдум та інші форми. Місцеві ради депутатів обираються, а керівників виконавчих та розпорядчих органів призначає (звільняє) Президент [58].

У органів прокуратури Білорусі залишилися наглядові функції (виконання законів), які передбачені Главою 7 Конституції, яка присвячена системі органів прокуратури та державного контролю. Систему органів прокуратури очолює Генеральний прокурор, якого призначає Президент [58].

Парламент Білорусі здійснює і законодавчу, і правозастосовну діяльність. Але у законодавчій діяльності (через законодавчу ініціативу) беруть участь також Президент, Всебілоруські національні збори, депутати, громадяни (не менше 50 000 осіб).

Порядок діяльності парламенту Білорусі визначається його Регламентом (ст. 105 Конституції). Правотворчі, зокрема і деякі законодавчі функції, здійснюють і Всебілоруські національні збори: вносять зміни до Конституції, мають право законодавчої ініціативи тощо, а також здійснюють підзаконну правотворчу діяльність (видають укази та розпорядження), а також підписують міжнародні договори. Відповідно до ст. 89 Конституції Всебілоруські національні збори приймають рішення, які є обов'язковими до виконання. Цей орган уповноважений скасовувати правові акти інших органів держави [58].

Уряд приймає постанови обов'язкової юридичної сили на території Білорусі.

Суди здійснюють правозастосовну діяльність, але їхні постанови є обов'язковими для всіх органів держави та інших суб'єктів. Конституційний Суд здійснює правозастосовну та правотлумачну діяльність. Правотворчу та правозастосовну діяльність здійснюють і місцеві ради (ст. 124 Конституції) – приймають рішення [58].

Відповідно до Закону Республіки Білорусь «Про нормативно-правові акти» до системи джерел права відносяться: Конституція; рішення республіканського референдуму; закони; декрети та укази Президента; постанови Ради Міністрів; нормативно-правові акти міністерств та інших республіканських органів державного управління; рішення місцевих референдумів; рішення місцевих рад, виконавчих та розпорядчих органів, інших нормотворчих органів та посадових осіб; технічні нормативно-правові акти; рішення Всебілоруських національних зборів. До нормативно-правових актів віднесені також інструкції, положення, статuti, правила, типові нормативно-правові акти (ст. 21 Закону) [59]. У Білорусі

діє близько 30 кодексів. Порядок укладення міжнародних договорів визначений Законом «Про міжнародні договори Республіки Білорусь» [60], згідно з яким Білорусь визнає пріоритет загальноновизнаних принципів міжнародного права.

Дослідження правової системи Білорусі свідчить про належність (за ідентифікаційним кодом) до континентального права. За формальними типовими показниками вона, загалом, відповідає пізнавальній конструкції: містить принципи функціонування правової системи; сформована інституційна структура (органи, яким надані правотворчі, правозастосовні та правотлумачні повноваження), здійснюється відповідно до них юридична діяльність, створюються відповідні юридичні акти (правотворчі, правозастосовні, правотлумачні); сформована система нормативно-правових актів, діють міжнародні договори. Але правові засоби, які застосовуються, не дозволяють досягнути мети правової системи – сформувати належний правопорядок (а це вже тенденції регресивного стану). Спостерігається порушення структурної організації правової системи, особливо інституційної частини (невідповідність задекларованим принципам права, відхилення від задекларованої моделі сучасної держави).

Варто наголосити, що ст. 81 Конституції передбачає можливість обіймати посаду Президента не більше двох строків підряд [58], але ці положення поширюють дію лише після зайняття посади новообраним президентом (отже, чинний Президент у разі його обрання може претендувати на посаду ще упродовж двох строків, але це «обнулення» строків стало можливим завдяки внесенню змін до Конституції).

Видається, що обтяжують структуру вищих органів державної влади і Всебілоруські національні збори, які утворюють потрібну модель (Збори, парламент, Президент), ці зміни вносилися до Конституції на випадок втрати влади чинним керівництвом Республіки Білорусь. Така структура влади є обтяжливою та неефективною. Заформалізованою є і нормативна частина правової системи, де увага акцентується на нормативно-правових актах, а джерела права різної юридичної сили об'єднані в єдину систему нормативно-правових актів.

Відтак, простежуються деформації у внутрішній організації правової системи: велика кількість суб'єктів та нечіткі межі їх повноважень; обмеження зовнішніх зв'язків державами учасницями СНД та декількома тоталітарними державами; обтяження системи великою кількістю правових засобів, які не дають змоги досягти мети правової системи – створення належного правопорядку; зловживання правовою формою, використання її не для досягнення правопорядку; невідповідність сучасним умовам розвитку, зокрема геополітичним; невідповідність принципам міжнародного права; порушення взаємодії з міждержавними правовими системами. Це тенденції до регресивного стану, який може спричинитися до втрати правової форми чи припинення функціонування соціальної системи загалом.

Що ж до правової системи Росії, то за Конституцією 1993 р. вона мала формуватися на загальноцивілізаційних цінностях, як-от: визнання себе частиною світового співтовариства; демократії; прав та свобод людини; рівноправ'я та самовизначення народів. У Конституції були проголошені принципи демократичної, правової, соціальної держави; людина визнавалася найвищою цінністю; народ проголошувався джерелом влади, захоплення та присвоєння якої мало переслідуватися федеральним законодавством (ст. 3). Серед важливих принципів, зафіксованих у Конституції, є: принцип розподілу влади (ст. 10); гарантування місцевого самоврядування (ст. 10); ідеологічне багатоманіття (ст. 13); загальноновизнані норми та принципи права та міжнародні договори Російської Федерації визнаються складовою частиною її правової системи з визнанням пріоритету міжнародного договору, а Глава 2 Конституції визначає права та свободи людини [61].

Інституційна структура складається з таких органів влади: Президент, Федеральні збори (Рада Федерації та Державна Дума), уряд, суди, органи державної влади у суб'єктах Федерації. У ст. 65 Конституції зазначено, що порядок прийняття до Російської Федерації визначається федеральним конституційним законом [61], але не встановлений порядок виходу зі складу, лише зміна статусу за взаємною згодою Російської Федерації та її суб'єктів

Зважаючи на те, що Росія є федеративною державою, її правова система має дворівневий характер, відтак ст. 71 Конституції визначає питання, які вирішуються на федеральному рівні, а ст. 72 – сфери спільного регулювання Федерації та її суб'єктів [61].

Система органів державної влади республік, країв, областей, міст федерального підпорядкування, автономних областей, округів встановлюється суб'єктами Федерації самостійно, але за принципом, передбаченим федеральним законом. Водночас п. 2 ст. 77 Конституції передбачає, що федеральні органи виконавчої влади та органи виконавчої влади суб'єктів Російської Федерації утворюють єдину систему виконавчої влади [61].

Глава держави – Президент Російської Федерації (статті 80–92 Конституції) має широкі повноваження, особливо щодо призначення керівників органів державної влади. Федеральні Збори – законодавчий орган (парламент) Російської Федерації – складається з двох палат: Ради Федерації та Державної Думи (статті 94–103 Конституції). Виконавчу владу здійснює уряд (статті 110–114 Конституції).

Судова система Російської Федерації формується відповідно до Конституції (ст. 118) та федеральних конституційних законів. Конституційний Суд (ст. 125 Конституції) вирішує питання про конституційність нормативно-правових актів; дає тлумачення Конституції, висновки щодо недовіри Президенту. Вищим судовим органом з цивільних, кримінальних, адміністративних, інших справ є Верховний Суд (ст. 126). Повноваження органів місцевого самоврядування зафіксовані у статтях 130–133 Конституції [61].

Законодавчу діяльність здійснює парламент (статті 94–109 Конституції). Участь у законотворчій діяльності бере і Президент: внесення законопроектів у Державну Думу, підписання та оприлюднення законів. Президент бере участь і у нормативно-договірній правотворчості, зокрема: веде переговори, підписує міжнародні договори. Він здійснює і підзаконну правотворчість: видає укази та розпорядження, зупиняє дію незаконних актів органів виконавчої влади, суб'єктів Федерації тощо. Уряд видає постанови та розпорядження (ст. 114). Судова влада здійснюється шляхом конституційного, цивільного, адміністративного, кримінального судочинства (ст. 118 Конституції). Суди здійснюють правозастосовну та правотлумачну діяльність. Конституційний Суд дає роз'яснення Конституції (ст. 125), а Верховний Суд – роз'яснення з питань судової практики (ст. 126 Конституції) [61].

У системі джерел права центральне місце відведено нормативно-правовим актам (хоча діють і міжнародні договори). Верховенство мають Конституція Російської Федерації та федеральні закони (ст. 4 Конституції) [61]. Чітко визначена ієрархія законів: Конституція; конституційні федеральні закони; міжнародні договори, ратифіковані парламентом; міжнародні договори укладені Президентом; федеральні закони; конституційні закони суб'єктів Федерації. Також існує ієрархія підзаконних нормативно-правових актів: укази Президента; нормативно-правові акти Центрального банку; інструкції Центральної виборчої комісії; постанови уряду; міжвідомчі міжнародні договори; нормативно-правові акти органів виконавчої влади спільної компетенції та федеральних органів виконавчої влади, зокрема міністерств; акти органів місцевого самоврядування.

Завдяки проведеному аналізу можна констатувати, що система джерел права дуже формалізована, з жорсткою ієрархією; всі сфери суспільних відносин охоплені публічно-правовим регулюванням. Зазвичай така ситуація притаманна закритим правовим системам. Посилення централізації управління та формалізації здійснювалося шляхом внесення поправок до Конституції у 2008 р.: збільшення строків повноважень Президента до 6 років (ст. 11); збільшення строків повноважень Державної Думи до 5 років (ст. 96) [61]. У 2014 р. були розширені повноваження Ради Федерації: збільшилася кількість членів, призначених до її складу Президентом, а новообраний Президент позбавлений права їх звільняти, якщо вони призначені до зайняття ним посади у 2020 р.

Про порушення задекларованих у Конституції принципів (розподілу влади; демократичної, правової держави; визнання народу єдиним джерелом влади тощо) свідчать внесені до Глав 3 і 8 Конституції зміни, згідно з якими Російська Федерація проголошена правонаступницею СРСР на своїй території (ст. 67); мова державотворчого народу – російська мова (ст. 68); введено поняття внутрішньої загрози і повноваження щодо її попередження покладене на Раду Безпеки Російської Федерації (ст. 83); істотно звужені повноваження уряду (ст. 113); Президент призначає (звільняє) міністрів; здійснює загальне керівництво урядом; Президент має недоторканність, навіть після закінчення повноважень (ст. 92) і залишається членом Ради Федерації (ст. 95); збільшена кількість сенаторів, яких призначає Президент до 30, а 7 з них довічно; Президент призначає та звільняє Генерального прокурора, його заступника, військового прокурора (ст. 129); введено поняття «єдина система публічної влади Російської Федерації»; задеклароване єднання державної та місцевої влади; Конституційний Суд приймає рішення про те, які постанови Міжнародного суду виконувати (статті 79, 125); зменшена кількість суддів Конституційного Суду, його керівник призначається за поданням Президента; правки до ст. 83 (обрахування термінів перебування на посаді Президента з моменту набрання чинності правок до Конституції, «обнулення» термінів перебування на посаді чинного Президента) приймаються всенародним голосуванням, а не референдумом (як це передбачено в Конституції) [61].

У 2014 р. були прийняті (з порушення міжнародного права) до складу Російської Федерації Автономна Республіка Крим та місто Севастополь; а у 2022 р. – так звані ДНР та ЛНР, а також Запорізька та Херсонська області України (зміни до ст. 65 Конституції Росії) [61]. Фактично відбулася легалізація приєднань загарбаних територій України, як свого часу і Грузії.

Дослідження сучасної правової системи Росії дає змогу зробити висновок, що відповідно до ідентифікаційного коду вона відноситься до континентального типу; є і типові показники: фіксування у Конституції основних принципів функціонування правової системи; наявність розгалуженої системи органів держави (і на федеральному рівні, і на рівні суб'єктів Федерації); наділення їх відповідними повноваженнями для здійснення правотворчої, правозастосовної та правотлумачної діяльності; наявність розгалуженої системи нормативно-правових актів; дія міжнародних договорів та колективних договорів; наявність системи правозастосовних та правотлумачних актів.

Водночас у правовій системі спостерігаються деформації внутрішньої організації (типових показників), особливо у контексті змін до Конституції: система органів держави жорстко централізована під суворим контролем Президента; жорстке підпорядкування всіх структур федеральним органам влади, зокрема судовим та прокурорським органам; простежується «зрощення» органів державної влади та органів місцевого самоврядування; система правового регулювання – це, насамперед, система нормативно-правових актів, що має публічно-правовий характер, який останнім часом посилюється; питання про застосування положень міжнародних договорів вирішують суди, зокрема Конституційний Суд (з порушенням принципу взаємодії національного та міжнародного права, адже у положеннях Конституції задекларовано, що норми і принципи міжнародного права та міжнародні договори є складовою частиною правової системи Російської Федерації, а у разі розбіжності застосовуються міжнародні договори); система є заформалізованою та закритою.

У межах допустимих відхилень використовується правова уніфікація, насамперед у контексті джерел права СНД; застосовуються способи подолання деформацій, насамперед для забезпечення непопущеності чинної влади; використовується коригуюча правотворча діяльність, яка здійснюється з порушенням і спрямована на забезпечення інтересів правлячої еліти. Так, зміни до Конституції вносяться з порушенням вимог самої Конституції (так зване «всенародне голосування», а не референдум) та підміна норм міжнародного права псевдолегалізацією (приєднання захоплених територій). У результаті згадуваних змін відбувається монополізація влади; «обнулення» строків перебування на посаді чинного Президента; збільшення терміну його перебування на посаді; гіперцентралізація апарату держави; формування мілітаристської ідеології як державної; контроль над усіма сферами суспільного життя; звуження сфери взаємодії з міждержавними правовими системами; порушення загальноцивілізаційних принципів; використання правової форми міждержавних правових систем для досягнення власних цілей, зокрема створення і використання СНД для мілітарних цілей та геополітичної агресії.

Загалом спостерігається чітка тенденція до регресивного стану, як-от: невідповідність правових засобів сучасним соціальним умовам; неможливість завдяки цим засобам досягнення мети і національної правової системи, і міждержавних правових систем, учасницею яких є правова система Росії; посилення взаємодії з тоталітарними державами; невідповідність геополітичним змінам; фактично відбувається використання правової системи для досягнення інших цілей, а не мети правової системи. Відповідно до даних щодо індексу верховенства права з 2016 р. до 2020 р. він не сягав і 50%, а вже з 2021 р. до 2023 р. простежувалося ще суттєвіше зниження розвитку правової системи Росії у напрямку втрати правової форми загалом, що є загрозливим і для російського суспільства, і для людства загалом. Учені наголошують на деструктивному впливі глобальних загроз та послабленні демократичних інститутів, що створює сприятливі умови для поширення авторитарних тенденцій [62].

Висновки. Вибірковий аналіз правових систем континентального типу дав змогу зробити низку висновків. За станом ідентифікаційних показників з-поміж них слід виокремити три групи: перша група – правові системи, які використовують правову форму для ефективного функціонування та формують підґрунтя для можливого еволюційного переходу до нової форми через показники прогресивного стану; друга група – правові системи, які надають правовій формі стабільності у функціонуванні, посилюють якість типових показників та показників допустимих відхилень; третя група – це правові системи, які використовують правову форму для досягнення інших цілей, а в результаті їхнє функціонування спрямоване до втрати правової форми та загрози для функціонування суспільства загалом.

До першої групи входять правові системи Австрії, Бельгії, Німеччини, Франції, Італії, Іспанії, Португалії, Швеції, Нідерландів; до другої групи – правові системи Болгарії, Польщі, Чехії, Угорщини, Хорватії, Румунії, Молдови, України; до третьої групи – правові системи Білорусі та Росії.

Варто наголосити, що всі правові системи ідентифікуються з континентальним типом

З формальної точки зору типові показники закріплені у системі джерел права усіх правових систем: це фіксація принципів функціонування правової системи (верховенство права; демократична, правова, соціальна держава та ін.); сформована інституційна структура з наділенням відповідних органів держави та інших суб'єктів правотворчими, правозастосовними та правотлумачними повноваженнями; законодавче визначення процедури здійснення ними видів юридичної діяльності відповідно до повноважень; створена система юридичних актів, які можуть бути спрямовані на досягнення мети функціонування правової системи.

Аналіз першої групи правових систем дав підстави констатувати відповідність формальних типових показників реальним; їхню спрямованість на досягнення мети правової системи. Простежується наявність показників допустимих відхилень, як-от: використання засобів правової уніфікації для забезпечення взаємодії з міждержавними правовими системами (погодження з міжнародними правовими стандартами); подолання деформацій, зокрема завдяки правовій аналогії, уніфікації судової практики, коригуючій законотворчій діяльності. Це є попередженням регресивного стану, показники якого фактично не фіксуються. Стійке впровадження принципів взаємодії національних та міждержавних

правових систем, передання повноважень міжнародним організаціям, зокрема Європейському Союзу – це вже стійкі показники прогресивного стану, які можуть бути маркером зміни чи зародження нової моделі правової системи.

Аналіз правових систем другої групи дав підстави констатувати, що типові показники, загалом, відповідають пізнавальній конструкції, однак постійно відбувається процес їх вдосконалення, зокрема під кутом зору міжнародних правових стандартів, а також сучасних геополітичних змін. Показники допустимих відхилень використовуються для посилення якості типових показників. Показники прогресивного стану фіксуються лише частково у контексті появи нових правових засобів, а також принципів взаємодії національних та міждержавних правових систем. Утім спостерігаються і деякі показники регресивного стану, як-от: розбіжність між формальними та реальними показниками у деяких правових системах цієї групи (зокрема Угорщині), а також у контексті взаємодії національних та міждержавних правових систем; спостерігається намагання використати правову форму у власних цілях, а не для досягнення мети правової системи; індикатор фіксує відхід від принципів міжнародного права, а це може створити умови для можливої деформації чи втрати правової форми.

Що ж до третьої групи правових систем (Білорусі та Росії), то деформації спостерігаються вже у типових показниках, як-от: порушення структурної організації правової системи; відхилення від задекларованої моделі сучасної держави; невідповідність задекларованим принципам права; зростання кількості органів держави; посилення централізації державної влади під жорстким контролем Президента; система правових засобів, насамперед нормативно-правових актів, є заформалізованою та має посилений публічний характер; звуження меж приватно-правового регулювання; обмеження зовнішніх відносин (окрім низки тоталітарних держав та держав-учасниць СНД); створення значної кількості юридичних актів, які не дають змоги досягти мети правової системи; зловживання правовою формою; порушення принципів міжнародного права. Спостерігається використання показників допустимих відхилень для забезпечення посилення монополізації влади та досягнення цілей, які не відповідають меті правової системи; використання правової форми (не лише своєї правової системи а й міждержавних правових систем) для досягнення власних цілей (на сучасному етапі – для легітимації закріплення результатів геополітичної агресії); спостерігаються чіткі тенденції до регресивного стану, про що свідчить індекс верховенства права, який суттєво знизився в останні роки. Ці тенденції свідчать про втрату правової форми цими правовими системами, також про загрозу для правового розвитку людства загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Zweigert K., Kötz H. An Introduction to Comparative Law / 3e éd., trad. par. Tony Weir. Oxford, Oxford University Press, 1998. URL: <https://www.pierre-legrand.com/zweigert-and-kotz.pdf>.
2. Legeais R. Grands systèmes de droit contemporains. Approche comparative / 3e éd. Editeur: LexisNexis, 2016. 584 p.
3. Glendon M.A., Gordon M.W., Osakwe Ch. Comparative legal traditions: text, materials and cases on the civil law, common law and socialist law traditions, with special reference to French, West German, English and Soviet law. West Group, 1985. 1091 p. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000087065>.
4. Бехруз Х. Порівняльне правознавство: сучасні грані досліджень. *Порівняльне правознавство*. 2013. № 1–2. С. 278–285. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/popr_2013_1-2_22.
5. Савчин М. В. Порівняльне конституційне право: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2019. 328 с. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/29207/1/Savchyn_Comparative%20Constitutional%20Law.pdf.
6. Luts, L., Nastasiak, I., Karmazina, C., Kovbasiuk, S. Prospects for the development of modern interstate legal systems in the context of globalization challenges. *Amazonia Investiga*. 2021. № 10 (40), P. 233–243. URL: <https://doi.org/10.34069/AI/2021.40.04.23>.
7. Луць Л.А, Настасяк І.Ю. Механізм гарантування принципу підтримання міжнародного миру і безпеки: сучасні реалії. *Альманах права*. 2022. № 13. С. 113–119. doi.org/10.33663/2524-017X-2022-13-17.
8. La Constitution Belge. 07.02.1831. URL: https://www.senate.be/doc/const_fr.html.
9. Bundes-Verfassungsgesetz. 10.11.1920. URL: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=bundesnormen&Gesetzesnummer=10000138>.
10. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. 23.05.1949. URL: <https://www.bundestag.de/parlament/aufgaben/rechtsgrundlagen/grundgesetz>.
11. Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft. 18.04.1999. URL: <https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1999/404/de>.
12. Constitución Española. 06.12.1978. URL: <https://www.senado.es/web/conocersenado/normas/constitucion/index.html>

13. La Costituzione. 22.12.1947 URL: <https://www.senato.it/istituzione/la-costituzione>.
14. Grondwet 25.08.1815. URL: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0001840/2023-02-22>.
15. Constituição da República Portuguesa. 02.04.1976. URL: <https://www.parlamento.pt/Legislacao/Paginas/ConstituicaoRepublicaPortuguesa.aspx>.
16. Constitution de la République de France. 4.10.1958. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/le-bloc-de-constitutionnalite/texte-integral-de-la-constitution-du-4-octobre-1958-en-vigueur>.
17. Баликіна-Галанець, Л.І.. Конституційно-правовий статус парламентів країн ЄС з республіканською формою правління (змішані республіки). *Правничий вісник Університету «КРОК»*. № 38. С. 25–33. URL: <https://lbku.krok.edu.ua/index.php/krok-university-law-journal/article/view/243>.
18. Verfassungsgesetz. 1953. Fassung vom 27.09.2024. URL: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10000245>.
19. Geschäftsordnung des Verfassungsgesichtshofes. 4.12.1946. URL: <https://www.ris.bka.gv.at/NormDokument.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10000208&Artikel=&Paragraf=4&Anlage=&Uebergangsrecht=>.
20. General Civil Code 01.03.1811 URL: <https://www.jusline.at/gesetz/abgb>.
21. The Italian Judicial System. Consiglio Superiore della Magistratura. Roma. Di aprile 2015. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/IJudiciary/JudicialCouncils/Italy_2.pdf.
22. Ley Orgánica del Tribunal Constitucional. 03.10.1979. URL: <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1979-23709>.
23. Wet op de rechterlijke organisatie. 01.01.2013. URL: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0001830/2023-07-01>.
24. Назаров І. Класифікація судових систем європейських держав // *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 1 (64). С. 198–207 URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/7480>.
25. Bundesgesetz über die Geschäftsordnung des Nationalrates. 04.07.1975. URL: <https://www.parlament.gv.at/verstehen/nationalrat/rechtsgrundlagen/GOGNR/>
26. Geschäftsordnung des Bundesrates. 08.07.1988. URL: <https://www.parlament.gv.at/verstehen/bundesrat/rechtsgrundlagen/GOBR>.
27. Gerichtsorganisationsgesetz. 27.11.1896. URL: <https://www.jusline.at/gesetz/gog>.
28. Gerichtsverfassungsgesetz. 9.05.1975. URL: <https://www.buzer.de/GVG.htm>.
29. Gesetz über das Bundesverfassungsgericht. 12.03.1951. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/bverfgg/index.html#download=1>.
30. Geschäftsordnung des Bundesverfassungsgerichts. 19.11.2011. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/bverfggo_2015/index.html.
31. Ley, reguladora de las Bases del Régimen Local. 02.04.1985. URL: https://noticias.juridicas.com/base_datos/Admin/I7-1985.html.
32. Ley Orgánica del Poder Judicial. 01.07.1985. URL: <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1985-12666>.
33. Il Regolamento della Camera. 17.02.1971. URL: <https://www.camera.it/leg18/437?conoscereilacamera=237>.
34. Il Regolamento del Senato. 17.02.1971. URL: <https://www.senato.it/istituzione/il-regolamento-del-senato>.
35. Rules of Procedure of the Constitutional Court. 11.03.1953. URL: https://www.cortecostituzionale.it/documenti/download/pdf/Supplementary_Rules_Eng.pdf.
36. Lei del Organização, Funcionamento e Processo do Tribunal Constitucional. 15.11.1982. URL: <https://www.tribunalconstitucional.pt/tc/legislacao01.html>.
37. Règlement de l'Assemblée nationale. 24.06.1959. URL: https://www.assemblee-nationale.fr/dyn/15/divers/texte_reference/02_reglement_assemblee_nationale.
38. Règlement du sénat. 25.06.1959. URL: <https://www.senat.fr/reglement/reglement.html>.
39. Chaeva, N. La réforme du règlement du Sénat: Une restructuration fondamentale des méthodes de travail ? *Pouvoirs*. 2016. № 159. P. 79–92. URL: <https://doi.org/10.3917/pouv.159.0079>.
40. Civil Code. 10.12.1907. URL: <https://www.fedlex.admin.ch/de/cc/internal-law/21>.
41. Código Civil. 24.07.1889. URL: <https://www.conceptosjuridicos.com/codigo-civil/>.
42. Конституция на Република България. 12.07.1991. URL: <https://www.parliament.bg/bg/const>.
43. Ústava České republiky. 16.12.1992. URL: <https://www.psp.cz/docs/laws/constitution.html>.
44. Magyarország Alaptörvénye. 25.04.2011. URL: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100425.atv>.
45. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. 02.04.1997. URL: <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/Polski/kon1.htm>.

46. Constituției României. 31.10.2003. URL: <https://www.presidency.ro/ro/presedinte/constitutia-romaniei>.
47. Ustav Republike Hrvatske. 22.12.1990. URL: <https://www.zakon.hr/z/94/Ustav-Republike-Hrvatske>.
48. Constitutia Republicii Moldova. 29.07.1994. URL: <https://www.parlament.md/CadrulLegal/Constitution/tabid/151/language/ro-RO/Default.aspx>.
49. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
50. Zakon o sudovima. 01.03.2022. URL: <https://www.zakon.hr/z/122/Zakon-o-sudovima>.
51. Legea privind organizarea judiciară. 15.11.2022. URL: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/261410>.
52. Про судоустрій та статус суддів: Закон від 02.06.2016. № 1402-VIII. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.
53. Kachuriner V., Pakhlevanzade A. Analysis of European Experience and European Authority in Ukraine. *Legal scientific electronic journal*. 2020. № 9. P. 558–561 DOI: [org/10.32782/2524-0374/2022-9/137](https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-9/137).
54. Про міжнародні договори України: Закон від 29.06.2004 № 1906-IV. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>.
55. Кодекс законів про працю України: Закон від 10.12.1971 № 322-VIII. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.
56. Про колективні договори і угоди: Закон від 01.07.1993 № 3356-XII. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3356-12#Text>.
57. Закон за нормативните актове. 03.04.1973. URL: <https://justice.government.bg/home/normdoc/2127837184>.
58. Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь. 24.11.1996. URL: <https://etalonline.by/document/?regnum=V19402875>.
59. Закон Рэспублікі Беларусь «Аб нарматыўных прававых актах». 17.07.2018 № 130-3. URL: <https://pravo.by/document/?guid=12551&p0=H11800130>.
60. Закон «Аб міжнародных дагаворах Рэспублікі Беларусь». 23.07.2008. №421-3. URL: <https://pravo.by/document/?guid=3871&p0=h10800421>.
61. Constitution of the Russian Federation. 12.13.1993. URL: <http://www.constitution.ru>.
62. Danylenko, S., Nagornyak, M., Bielousova, N., Yakovets, A., & Fursai, O. Human rights preservation and protection in the face of global risks and threats: The importance of democracy and ways to enhance it. *Social and Legal Studios*. 2024. № 7 (2), С. 9–18. DOI: [org/10.32518/sals2.2024.09](https://doi.org/10.32518/sals2.2024.09).